

PROPOZYCJE „ETHOSU”

From the Absurd to Revolt: Dynamics in Albert Camus's Thought. De l'absurde à la révolte. Dynamique de la pensée d'Albert Camus, red. M. Kałuża, P. Mróz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2017, ss. 277.

We wstępie do anonowanej książki Maciej Kałuża i Piotr Mróz piszą, że powstała ona jako próba zapisu dyskusji prowadzonych podczas międzynarodowej konferencji „Od absurdu do buntu. Dynamika myśli Alberta Camusa”, która odbyła się w roku 2016 na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Konferencję zorganizowano przy współpracy Polskiego Stowarzyszenia Alberta Camusa, Société des Études Camusiennes i Albert Camus Society US/UK. Prelegenci podjęli zadanie szczegółowego prześledzenia intelektualnej drogi Alberta Camusa, prowadzącej od analizy indywidualnego doświadczenia oraz indywidualnej świadomości absurdu do interpretacji pojęcia buntu w kategoriach solidarności międzyludzkiej.

Zebrane w książce artykuły, pisane w językach angielskim i francuskim, zgrupowane zostały w trzech częściach. W pierwszej z nich, zatytułowanej „From the Absurd to Revolt: Analysis of Sources for Camusian Concept of Revolt” [„Od absurdu do buntu. Analiza źródeł Camusowskiego pojęcia buntu”], prześledzono ewolucję refleksji Camusa, polegającą na zmianie centralnego punktu jego namysłu i przejściu od rozważania kategorii absurdu do analizy pojęcia buntu. W artykule *Profound Indifference: The Source of Revolt in the Early Writings of Camus* [„Głęboka obojętność. Źródło buntu we wczesnych pismach Camusa”] Simon Lea analizuje różne sensy pojęcia obojętności we wczesnej myśli Camusa, przeciwstawiając je kategoriom nadziei i czasu. Lea wskazuje, że obojętność, o której pisze Camus, można postrzegać jako „aszczyt domagającą się nieustannej, wyraźnej świadomości rzeczywistości czasu, która ogniskuje się na kwestii śmierci” (s. 27). To właśnie owa obojętność, zdaniem Camusa, daje początek życiu świadomemu, odrzucającemu pokusę nadziei na egzystencję inną niż ta, którą faktycznie przeżywamy. Lea przywołuje też słowa samego pisarza, który w swoich *Notatnikach* pisał, że *Obcy* i *Mit Szyzyfa* stanowią „punkt zerowy”, z którego później wyrasta *Dżuma*. Z kolei Virginie Lupo w eseju *Un personnage emblématique. Caligula, ou la pensée en action*

de l'absurde à la révolte [„Postać emblematyczna. «Kaligula», czyli myśl, której działanie wiedzie od absurdu do buntu”] analizuje myślowe przejście Camusa od kategorii absurdu do kategorii buntu w kontekście jego sztuki *Kaligula*. W artykule „*La Peste*”, *de l'absurde à la révolte: les limites de l'engagement* [„Od absurdu do buntu. Granice zaangażowania”] Marie-Thérèse Blondeau ukazuje *Dżumę* jako punkt przejścia myśli Camusa od mitu Syzyfa do mitu prometejskiego i podkreśla, że zdaniem pisarza warunkiem autentyczności buntu jest zaangażowanie. Eric B. Berg w artykule *Camus' Religious Revolt in „The Plague”* [„Bunt religijny Camusa w «Dżumie»”] analizuje dwa kazania księdza Paneloux jako dwie próby poszukiwania drogi udzielenia na gruncie religii odpowiedzi na absurd rzeczywistości i rozwiązania naczelnej kwestii teodycei, a mianowicie odpowiedzi na pytanie, jak w świecie stworzonym przez Boga, który jest dobry w sensie absolutnym i pragnie wyłącznie dobra, możliwe jest zło. W tym kontekście Berg analizuje też deklarację Camusa sformułowaną w *Notatnikach*, gdzie pisze on, iż nie wierzy w Boga, a zarazem nie jest ateistą. Autor zestawia też refleksję Camusa na temat zła i absurdu z myślą filozofów: św. Augustyna, Tertuliana, Kierkegaarda, Simone Weil i Dietricha Bonhoeffera. W kolejnym tekście, zatytułowanym *Lire et écouter pour écrire „L'Homme révolté* [„Czytać i słuchać, żeby napisać *Człowieka zbuntowanego*”], Christian Chevandier omawia szeroko intelektualne źródła, z których czerpał Camus, pisząc swoją powieść. W artykule *The Dynamics in Meaning of Absurdity and Revolt: Between „La liberté absurde” and „L'absurde et le meurtre”* [„Dynamika sensów absurdu i buntu. Między *Wolnością absurdalną a Absurdem i moderstwem*”] Maciej Kałuża odnosi się do historycznego rozwoju namysłu Camusa nad istotą samobójstwa oraz wartości, którą rodzi bunt.

Drugą część książki, zatytułowaną „*Camus's Revolt in Contemporary Analysis*” [„Współczesne analizy Camusa kategorii buntu”], rozpoczyna artykuł Sophie Basitien i Emmanuela Habimana *L'éthique camusienne comme aliment de résilience* [„Etyka Camusowska jako źródło siły”], w którym autorzy analizują etykę wypracowaną przez Camusa jako podstawę do buntu wobec tego, co nieakceptowalne, i wskazują, że wyznacza ona sposób rozumienia piękna, przyrody i miłości, a także zachęca do pokory języka, humanizmu i odpowiedzialności społecznej. W kolejnym artykule, *Le droit et le devoir de tuer: sémantiques du meurtre dans „L'Homme révolté”* [„Prawo i obowiązek, by zabić. Semantyka zabójstwa w *Człowieku zbuntowanym*”], Théodore Caponis rekonstruuje zaś rolę i funkcjonowanie pojęcia zabójstwa w najbardziej zaawansowanej pracy Camusa poświęconej zagadnieniu buntu. Tommaso Visionsone w tekście *A „Culpabilité Raisonnée”: Camusian Revolt as Modern Morality* [„«Culpabilité Raisonnée». Camusowski bunt jako nowoczesna moralność”] zarysowuje relacje między pojęciami nowoczesności, moralności i buntu w myśli Camusa oraz wskazuje na ich związek z postulatem powrotu do wartości absolutnych i postawą krytyki ideologii. W artykule *Timeliness Forms of Revolt by Albert Camus* [„Formy buntu w dziele Alberta Camusa”] Ignacy S. Fiut podejmuje namysł nad twórczością Camusa z perspektywy europejskiego uniwersalizmu. Ewa Średnicka w tekście *Does Justice Require Victims? Reflections on Albert Camus's Thought* [„Czy sprawiedliwość wymaga ofiar? Refleksje nad myślą Alberta Camusa”] rozważa sens pojęcia sprawiedliwości

w twórczości Camusa, analizując między innymi namysł pisarza nad zagadnieniami sprawiedliwości Bożej, usprawiedliwienia terroru oraz relacji między katem a ofiarą. Poglądy te autorka odnosi do sytuacji powojennej Francji. Trzecią część książki zatytułowano „Camus’s Revolt in Comparatistic Studies” [„Camusowskie pojęcie buntu w studiach porównawczych”]. W artykule „*I hope this Ireland we’re fighting for is worth it*”. Camus’, „*L’Homme Révolté*” through Ken Loach’s „*The Wind That Shakes the Barley*” [„«Mam nadzieję, że Irlandia, o którą walczymy, jest tego warta». Człowiek zbuntowany. Analiza powieści przez pryzmat filmu *Wiatr buszujący w jęczmieniu* Kena Loacha”] Giovanni Gaetani zestawia Camusowską ideę buntu z obrazem irlandzkich rewolucjonistów sportretowanych w filmie Kena Loacha. Raphael Luiz de Araújo w tekście *Vers le dialogue. Albert Camus et Leszek Kołakowski* [„Ku dialogowi. Albert Camus i Leszek Kołakowski”] analizuje podobieństwa i różnice między krytyką marksistowską i poglądami Leszka Kołakowskiego a Camusowską kategorią buntu. Artykuł Barbary Zauli *Le rire de Sisyphe et la danse de Zarathoustra* [„Śmiech Syzyfa i taniec Zaratustry”] poświęcony został próbie wydobycia nietzscheańskich źródeł myśli Alberta Camusa. Marcin Urbaniak zaś w tekście *Is Rebel an Outsider? Rebellion in the Interpretation of Colin Wilson* [„Czy człowiek zbuntowany jest obcym? Bunt w interpretacji Colina Wilsona”] przedstawia interpretację Camusowskiej kategorii buntu w ujęciu Colina Wilsona. W artykule „*Il faut sauver les jeunes filles qui se précipitent d’un pont*”. Pour un renouvellement de la lecture de „*L’Envol*” de J. Iwaszkiewicz (1957) [„«Musimy uratować młode dziewczęta przed upadkiem z mostu». Ku nowemu odczytaniu *Wzlotu* Jarosława Iwaszkiewicza”] Justyna Gambert – w nawiązaniu do powieści Camusa *Upadek* – przedstawia analizę *Wzlotu*, noweli zadedykowanej pisarzowi przez Iwaszkiewicza. W artykule kończącym książkę, zatytułowanym *Camus and Dostoyevsky’s Philosophical Challenge: A Strange Spiritual Affinity* [„Filozoficzne wyzwanie Camusa i Dostojewskiego. Dziwne duchowe powinowactwo”] Remigiusz Król i Piotr Mróz analizują intelektualną bliskość między Albertem Camusem a Fiodorem Dostojewskim, nawiązując do dzieła Jacka Woronieckiego, polskiego etyka tomisty zafascynowanego kulturą rosyjską. Książkę, która wpisuje się w silny obecnie na całym świecie nurt ponownego odkrywania myśli Alberta Camusa, polecamy czytelnikom zainteresowanym aktualnością jego dzieła, tak literaturoznawcom, jak i filozofom oraz kulturoznawcom.

D.Ch.

Maciej Rajewski, *Ku antropologii procesualnej. Dyfuzjonizm brytyjski przełomu XIX i XX wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2017, ss. 683.

W swojej obszernej książce Maciej Rajewski analizuje niedostrzegane w dotychczasowych opracowaniach przedmiotu procesualne aspekty teorii rozwoju kultur i cywilizacji sformułowanej przez trzech przedstawicieli orientacji dyfuzjonistycznej w antropologii brytyjskiej pierwszej połowy dwudziestego wieku:

William H.R. Riversa, Graftona E. Smitha i Williama J. Perry'ego. Autor skupia się na ukazaniu nowatorskiego charakteru proponowanego przez tych badaczy ujęcia: „Stworzona przez dyfuzjonistów koncepcja rozwoju społeczno-kulturowego ujmowała rzeczywistość jako proces i w tym sensie stanowiła rewolucję naukową w dynamicznie rozwijającej się wówczas antropologii brytyjskiej, a element procesualnego ujęcia rzeczywistości miał wyrzucić wpływ na inne orientacje antropologiczne” (s. 8). Wskazuje również, że podejście procesualne przyjęte przez brytyjskich badaczy zainspirowane zostało Darwinia teorią ewolucji, a także zestawia je z koncepcją ewolucji społeczno-kulturowej zaproponowaną przez Edwarda B. Tylora, monografizmem historycznym w ujęciu Franza Boasa oraz funkcjonalizmem w wersji Bronisława Malinowskiego i Alfreda R. Radcliffe-Browna.

Rozdział pierwszy książki ma charakter metodologiczny. Autor omawia w nim pojęciowe narzędzia wykorzystane w dalszych analizach: teorię procesu opracowaną przez Dorothy M. Emmet (uczennicę Alfreda N. Whiteheada), ujęcia rewolucji naukowych zaproponowane przez Thomasa S. Kuhna oraz I. Bernarda Cohena, a także George'a W. Stockinga interpretację teorii paradygmatu w odniesieniu do antropologii kulturowej oraz Roya G. D'Andrade koncepcję zmian w zainteresowaniach problemami badawczymi (ang. agenda hopping). W rozdziale drugim przedstawione zostały najważniejsze spośród orientacji antropologicznych rozwijanych od drugiej połowy dziewiętnastego wieku do końca lat siedemdziesiątych wieku dwudziestego: ewolucjonizmu, funkcjonalizmu i monografizmu historycznego, oraz dyskusje między zwolennikami tych podejść a dyfuzjonistami. W rozdziale trzecim autor charakteryzuje stan badań nad dyfuzjonizmem brytyjskim, wskazując na pominięcie w nich perspektywy procesualnej. Rajewski pisze: „Jej przyjęcie ukazałoby, że orientacja dyfuzjonistyczna – mimo wielu błędów interpretacyjnych – jako pierwsza ujęła szeroko możliwość analizy rozwoju kulturowego z punktu widzenia zarówno procesów przebiegających na zewnątrz analizowanych formacji kulturowych, jak i wewnątrz nich. Uwzględniła ona też równorzędność procesu rozwoju i degradacji kulturowej, rolę przypadku oraz zaniku użytecznych umiejętności” (s. 123). Na tym tle szczegółowo omawia w trzech kolejnych rozdziałach poglądy dyfuzjonistów brytyjskich, ukazując ich wkład w rozwój antropologii. W rozdziale czwartym rekonstruuje Riversowski model rozwoju kultury jako oscylowania między procesem ewolucji a stymulującym go procesem dyfuzji i wskazuje, w jaki sposób zaproponowane przez tego badacza ujęcie zapowiada podejście strukturalno-funkcjonalne w antropologii. W rozdziale piątym prezentuje dokonaną przez Smitha hipotetyczną kulturowo-historyczną rekonstrukcję dziejów, która – chociaż naukowo niewiarygodna – przyczyniła się do ukazania ograniczeń ewolucjonistycznego ujęcia kulturowego rozwoju ludzkości. W rozdziale szóstym omawia prace Perry'ego jako „dopełniające się podsumowania analiz Riversa i Smitha dotyczące zjawisk rozwoju, dyfuzji i rozprzestrzeniania się kultury z perspektywy generowanych przez nią peryferii” (s. 610) oraz dokonaną przez tego badacza rekonstrukcję rozwoju cywilizacyjnego świata, w której akcentuje rolę zjawisk nieprzewidzianych, takich jak pojawienie się wybitnych jednostek wpływających na bieg dziejów czy przypadkowych innowacji, które umożliwiają dokonanie istotnej zmiany w rze-

czywistości społeczno-kulturowej bądź środowisku naturalnym. Z zawartych w książce Rajewskiego analiz wyłania się obraz antropologii dyfuzjonistycznej jako nurtu bardziej naukotwórczego niż współczesny jej nurt ewolucjonistyczny, bardziej inspirującego pod względem metodologicznym i analitycznym dla dalszego rozwoju badań i teorii antropologicznych. „Można [...] uznać, że procesualne analizy dyfuzjonistów, niezależnie od wartości naukowej hipotetycznych interpretacji, uwolniły antropologię od sztywnych intelektualistycznych i w zasadzie «gabinetowych», spekulatywnych ram ewolucjonizmu i były jedną z dróg prowadzących do pojawienia się analiz synchronicznych w antropologii, które miały w formie funkcjonalizmu zdominować badania antropologiczne i odsunąć w cień osiągnięcia dyfuzjonistów” (s. 631).

Książka *Ku antropologii procesualnej* jest pierwszym w polskim piśmiennictwie naukowym opracowaniem poświęconym nurtowi dyfuzjonistycznemu w brytyjskiej antropologii kulturowej. Oprócz szczegółowej prezentacji prac Riversa, Smitha i Perry’ego, obejmującej całość dorobku tych autorów, oraz jego wnikliwej analizy, polecana publikacja zawiera również przegląd krytycznych analiz dyfuzjonizmu dokonanych przez historyków nauki. Niewątpliwie należy ją zatem polecić antropologom kulturowym oraz badaczom historii wiedzy. Wydaje się jednak, że może ona okazać się atrakcyjną lekturą dla szerszego kręgu czytelników zainteresowanych dziejami nauki, a zwłaszcza innymi niż powszechnie dzisiaj przyjmowane sposobami i standardami jej uprawiania, a także przekazywania jej wyników. Notabene, szczególnie ciekawe wydają się analizy niektórych błędów popełnionych przez dyfuzjonistów. Faktycznie książka Rajewskiego umożliwia wgląd – oczywiście częściowy, bo uzyskiwany przez pryzmat analiz pracy badawczej dyfuzjonistów – w życie umysłowe przełomu wieku dziewiętnastego i dwudziestego wieku, uchwytując także coś z klimatu tamtego czasu oraz pasji badawczej, jaka cechowała głównych bohaterów publikacji. Może również dać asumpt do rozważań na temat historii samorozumienia człowieka Zachodu w konfrontacji z innymi kulturami oraz jego koncepcji postępu, a czytelników bardziej filozoficznie usposobionych może skłonić nawet do refleksji nad poszukiwaniem istoty człowieczeństwa czy możliwością odkrycia sensu dziejów. Wbrew możliwemu pierwszemu wrażeniu polecana publikacja nie jest zbyt „techniczna” dla czytelników-niespecjalistów. Napisana jest jasno i sprawnie, a rozumienie wywodu ułatwione zostało przez jej logiczną strukturę i konsekwentną realizację zamierzenia badawczego przez autora. Pomocne w poruszaniu się po zawartym w niej obszernym materiale stanowią indeksy: osób, postaci religijnych i bóstw, ludów i nazw geograficznych oraz terminów.

P.M.